

אסלאם אידיאולוגי בארצות-הברית: האג'ת'האד במחשבתו של ד"ר טאהא ג'אבר אל-ע'לואני*

שמאי פישמן

ד"ר שיח' טאהא ג'אבר אל-ע'לואני (Taha Jābir al-Ālwānī), יו"ר מועצת הפקה (הלכה) בצפון אמריקה, הוא אחד מהחשובים בהוגי הדעות ופוסקי ההלכה בעולם האסלאמי הסוני. כמפתי (פוסק הלכה) עומדים בפני אל-ע'לואני אתגרים מיוחדים, בהיותו משרת ציבור החי כמיעוט בסביבה נוצרית אולטרה-מודרנית. אל-ע'לואני מבין לעומק את דרך פעולתן של מערכות השלטון, הכלכלה והתקשורת באמריקה, לצד היותו בוגר אל-אז'הר ובקי במקורות האסלאמיים. אל-ע'לואני פיתח תפישה שאותה הוא מכנה "אסלוס הידע" (אסלאמיט אל-מע'רפה), הקוראת לשילוב הידע המערבי בפסיקת ההלכה. מטרת תפישה זו היא לגשר על הפער בין האמונה (אימאן) והשכל (עקל), המסורת והמציאות, על-ידי הפעלת דעה עצמאית בפסיקה (אג'ת'האד). תפישתו של אל-ע'לואני שואבת מן העקרונות המקובלים בקרב הזרם המרכזי האורתודוקסי, דוגמת השיבה לימי האסלאם הראשונים, הסקה ישירה מן הקוראן ו"אג'ת'האד קולקטיבי", ובד בבד דוגלת בהתאמה של פסקי ההלכה לזמן ולמקום.

* תודתי נתונה לכל אלה שסייעו בידי: למורי פרופ' יצחק חסון על הנחייתו, לד"ר שגיא פולקה על הערותיו המועילות, לידידי מר אופיר וולפוביץ', לאמי גב' רבקה פישמן, למר תנפיק שיח' אחמד וכן למכון ממר"י – גב' אלומה סולניק ומר יותם פלדנר. כמו כן ברצוני להודות למערכת ג'מאעה ולוועדת הפרס על בחירתם במאמר. מאמר זה מהווה בסיס לעבודת המוסמך שלי בנושא "פקה אל-אקליאת".

ב־3 במארס 1999 הפיצה מחלקת ההסברה הבינלאומית במשרד החוץ האמריקני חוזר לנציגויות ארצות־הברית ברחבי העולם. החוזר סקר את טקס הסיום של בוגרי 'המכללה למדעי האסלאם והחברה' (Graduate School of Islamic and Social Sciences), אשר נערך בכל הגינונים המקובלים באוניברסיטאות האמריקניות:

כובעים [מרובעים] וגלימות, כניסה מלווה בתזמורת המנגנת שירי לכת; הסגל לבוש אף הוא בגלימות, בין האורחים, המשפחות והחברים המאושרים. ההבדל היחיד הוא, שטקס זה מתמקד באסלאם ובמשמעותו בעולם המודרני. [...] הנשים לבשו את התג'אב, או הצעיף, תחת הכובע, והגברים, המשתתפים בתוכנית לקציני דת (Chaplins), לבשו את מדי זרוע היבשה או הים תחת גלימותיהם. [...] לדברי מנהלי בית־הספר, בא המוסד החינוכי הזה, שהוקם לפני שלוש שנים, למלא את הצורך הגובר במנהיגים רוחניים אמריקנים ולאפשר לקציני דת לסייע בצורה טובה יותר לחיילים וחיילות מוסלמים בצבא ארצות־הברית. [...] 'האינטגרציה היא בראש מעיינינו', אומר ד"ר טאהא ג'אבר אל־עלואני, נשיא המכללה, ומצביע על כך שתוכנית הלימודים מלמדת את התלמידים על הציוויליזציה האסלאמית לצד חשיפתם למערב. [...] אל־עלואני הוסיף בנאומו בטקס, כי הוא נמצא במגע עם רשות בתי־הסוהר במטרה להכשיר קציני דת למתקני הענישה השונים ברחבי המדינה.¹

השיח 'טאהא ג'אבר אל־עלואני, המוצג במסמך כמופת של איש דת מוסלמי מתון, הקורא להשתלבות המוסלמים בחברה האמריקנית, נולד בעיראק בשנת 1935 למשפחה סונית. השם אל־עלואני מתייחס לבית האב אבו עלואן אשר בנוי חיים באזור הפרת, לא הרחק מבגדאד.² את השכלתו האסלאמית הרחבה רכש באוניברסיטת אל־אזהר בקאהיר לאורך תקופה של כמעט עשרים שנה. ב־1973

1 www.usembassy-dhaka.org/state/StatePD/pr/PRESEP6.htm
2 <http://usembassy-australia.state.gov/hyper/wf990903/epf508.htm> (3.9.99)

המידע הביוגרפי מתוך האתרים:

www.usc.edu/dept/MSA/law/alalwani_usulalfiqh/taha/html
www.siss.edu/faculty/frameset_faculty.htm

www.usembassy-dhaka.org/statePD/pr/PRESEP6.htm
על־אודות השם אל־עלואני ראו: www.asharqalawsat.com (1.5.03, 22.5.03)
בתפקיד ראש העיר אל־פלוג'ה מכהן אדם ושמו טאהא בְּרֻי חַאמֵד אל־עלואני.

הגיש את עבודת הדוקטור שלו בתחום אסול אל-פקה (שורשי ההלכה),³ המהווה את בסיס ההכשרה המתאים ביותר לתפקיד המפתי. אל-עלואני הוא גם בעל ניסיון רב כמדריך אנשי דת צבאיים, ובין השנים 1963–1969 היה מרצה ללימודי האסלאם באקדמיה הצבאית של עיראק בבגדאד.⁴

בין השנים 1975–1985 שהה אל-עלואני בסעודיה כמרצה בתחום אסול אל-פקה באוניברסיטת האמאם מוחמד בן סעוד בריאד, ומשם עבר לארצות-הברית. נראה שקשריו הסעודיים של אל-עלואני קיימים עד היום. אל-עלואני הוא חבר במועצת הפקה הבינלאומית בג'דה, המהווה מרכז לרשת של מועצות פקה ברחבי העולם והכפופה לארגון הוועידה האסלאמית שבו נכללת גם מועצת הפקה בצפון אמריקה. בנוסף לכך הוא חבר בליגה המוסלמית העולמית במכה ובגופים דומים.

מועצת הפקה האסלאמית של צפון אמריקה בראשות אל-עלואני מגדירה את עצמה כגוף של חכמי דת מוסלמים בעלי הכשרה הלכתית בארצות-הברית ובקנדה, שמטרתו לספק תשובות הלכתיות לשאלות המוסלמים בצפון אמריקה. אל-עלואני מסביר, כי המועצה הוקמה עקב הביקוש הרב לשירותי דת, ומספר, כי היא מקבלת בממוצע חמש עד עשר פניות בשבוע.⁵ המועצה נוסדה ב־10 במארס 1988, אך אל-עלואני רואה בה גוף המשך לארגונים ותיקים – הוועדה לענייני דת של אגודת הסטודנטים המוסלמים בארצות-הברית ובקנדה (1963), אשר התמזגה ב־1980 עם האגודה האסלאמית של צפון אמריקה (ISNA – Islamic Society of North America) ונהפכה לוועדת הפקה של האגודה. המועצה מקיימת שיתוף פעולה עם ISNA, ונשיא ISNA, ד"ר מְזַמֵּל סְדִיקִי, משמש חבר בה (Idelman-Smith (1999: 200. קשה לאמוד מה מידת כוחה והשפעתה של המועצה בקרב המוסלמים באמריקה. אל-עלואני מציין, כי המועצה מקיימת שיתוף פעולה עם מוסדות אסלאמיים בצפון אמריקה ובאיים הקריביים. עם זאת, נראה כי אין קשר בין אל-עלואני, אשר צמח מחוץ לארצות-הברית, ובין זרמים מוסלמיים שצמחו שם על רקע פנימי, כגון תנועת 'אמת האסלאם' בראשות לואיס פרנ'אן מוחמד.⁶

בשנות שהותו בארצות-הברית פיתח אל-עלואני קשרים עם גורמי ממשל וצבא אמריקניים, ובמסמך של מחלקת המדינה הוא מוזכר בתוארו ומוכר כמנהיג מוסלמי.⁷ אולם בעקבות השינוי שחל ביחס של הממשל האמריקני כלפי מוסדות

3 על מדע ההלכה האסלאמי ראו הערך 'פקה' באנציקלופדיה של האסלאם (Schacht 1965).

4 www.weforum.org/site/knowledgenavigator.nsf/Content/Alalwani%20Taha%20Jabir

5 www.asharqalawsat.com, www.fiqhcouncil.org/aboutus.asp (21.7.02).

6 ראו: Hasan 2000; Idelman-Smith 1999; Idelman-Smith 1994; Yazbeck-Hadad and Idelman-Smith 1994.

7 <http://usinfo.state.gov/topical/pol/terror/01201611.htm>

מוסלמיים בעקבות אירועי 11 בספטמבר, השתנה גם היחס לד"ר אל-עלואני ולמוסדות שהוא מנהל. ב-20 במארס 2002 פשטו נציגים של אחדות מרשויות החוק האמריקניות על משרדי מוסדות אסלאמיים, אשר נחשדו במימון פעולות טרור. בפשיטה נכללו גם מוסדותיו של אל-עלואני בפרברי וושינגטון, 'המכללה למדעי האסלאם והחברה' ו'המכון הבינלאומי למחשבה אסלאמית' (International Institute of Islamic Thought – IIIT). בעקבות הפשיטה פרסם אל-שַׂרְק אל-אֶסְט, עיתון סעודי היוצא בלונדון, סדרת כתבות על המוסדות שהשלטונות פשטו עליהם, והכתבה הראשונה כללה ראיון עם אל-עלואני על מועצת הפקה האסלאמית של צפון אמריקה שבראשותו.⁸ לאחר שאל-עלואני זומן לחקירה במשרד ההגנה במאי 2003, ראיין אותו אל-שַׂרְק אל-אֶסְט פעם נוספת. אל-עלואני הביע בראיון את דעותיו העקרוניות בנוגע למוסלמים בארצות-הברית ואת דעותיו בענייני השעה, ובהן תמיכה בזכותו של העם הפלסטיני להגן על עצמו בכל דרך שהוא רואה לנכון וביקורת על מהלכי ארצות-הברית בעיראק.⁹

מלבד הראיונות המעטים בעיתונות, אשר שפכו מעט אור על דמותו ופועלו של המִפְתִי האמריקני רב ההשפעה, טרם פורסם, למיטב ידיעתי, מחקר אקדמי שיטתי העוסק בדמותו של אל-עלואני, בעמדותיו ובמקומו בעולם האסלאמי. אפשר להסביר זאת בכך, שפעילותו של אל-עלואני אינה זוכה להד או לפרסום רב במזרח התיכון, שהוא הזירה העיקרית של הפעילות האסלאמית. עם זאת דווקא עובדה זו הופכת אותו למושא מעניין למחקר. בפעילותו כחכם דת במדינה הלא-מוסלמית הגדולה במערב נדרש אל-עלואני ליישם את ההשכלה שרכש באל-אֶזְהַר תוך התמודדות עם מציאות שונה מזו שבה פועלים רוב חכמי הדת המוסלמים. לכן

8 על הפשיטה ראו www.asharqalawsat.com (22.3.02), ועל הראיון בעקבותיה www.asharqalawsat.com (21.7.02).

9 www.asharqalawsat.com (5.6.03). על החקירה ראו דיווח בעיתון מפלורידה: www.usoracle.com/vnews/display.v/ART/2003/03/28/3e844cbce0613. בהזדמנות קודמת התנגד אל-עלואני לתקיפת ארצות-הברית באפגניסטאן, בראיון לעיתון הסעודי אל-וַסַן ב-22 בספטמבר 2001. אל-עלואני הטיל ספק באחריותו של אסאמה בן-לאדן לפיגועי 11 בספטמבר והאשים את ישראל במזימה לבצע את הפיגועים כדי לגרום את ארצות-הברית למלחמה במזרח התיכון. הוא השווה את ישראל לבריטניה, אשר היתה לדבריו אשמה במזימה שהביאה להתקפה על הצי האמריקני בפרל הרבור ב-1941: "השועל הבריטי צ'רצ'יל גרר את אמריקה למלחמת העולם השנייה, עלידי כך שארגן, בין היתר, התקפה של כוחות הציר על הצי האמריקני בלב האוקיינוס [...] אמריקה בלעה את הפיתיון, והקאובי נכנס לאזור והיטה את המאזניים". מצוטט לפי סקירת ממר"י באנגלית (מס' 75, 6.11.01) המופיעה גם באתר:

www.memri.de/uebersetzungen_analysen/themen/usa_der_nahe_osten/us_american_muslim_06_11_01.html.

כוללים כתביו פתרונות מקוריים לבעיות שאינן מתעוררות במדינות מוסלמיות. אל-עלנאני הוא מחבר פורה, הכותב על מגוון של נושאים בתחומי המשפט, ההלכה והמחשבה האסלאמיים: זכויות נאשמים במשפט, מעמד האשה, נישואין מעורבים, כלכלה ושוק ההון, ג'האד ופתרון סכסוכים לפי האסלאם, דמוקרטיה ועוד. המשמעות האידיאולוגית-הלכתית של חיי המוסלמים כמיעוט בארצות-הברית מעסיקה מאוד את אל-עלנאני ואת מועצת הפקה בראשותו, והם מרבים לדון בה תחת הכותרת 'פְּקָה אַל-אַקְלִיאַת אַל-מַסְלַמָּה' (פסיקת הלכה למיעוטים מוסלמים). וכך מגדיר אל-עלנאני את מטרת הפעילות של המועצה בנושא:

לכוון את המוסלמים (תְּרִשִּׁיד) לכך, שזוהו האמריקני המוסלם תהיה הנאמנות לארץ מולדתו (וְטִנָּה) מתוך חובתו אליה כאזרח, היות שארץ-המולדת למוסלמי היא בבחינת דָּאר אַל-אַסְלָאם כל עוד ביכולתו לקיים את פולחני דתו בתוכה.¹⁰

ההגדרה הקלאסית לְדָאר אַל-אַסְלָאם היא השטח שבו שולט חוק האסלאם, שטח אֶמְת המוסלמים.¹¹ כאן מרחיב אל-עלנאני את הגדרת המונח. בעיניו, דָּאר אַל-אַסְלָאם כולל לא רק את ארצות האסלאם, אלא גם את בני המיעוטים המוסלמים באשר הם. אמנם ארצות-הברית היא מדינה המנוהלת בידי לא־מוסלמים, אך ההגדרה המרחיבה מאפשרת לראותה כְּדָאר אַל-אַסְלָאם לתושביה המוסלמים. על-פי גישה זו, בצד היותו אזרח ארצות-הברית, המוסלמי האמריקני הוא גם נתין של אֶמְת המוסלמים, שהיא ישות בעלת מעמד דת־פוליטי אקס־טריטוריאלי. האָמָה נוצרה בידי הנביא מוחמד והוא שימש מנהיגה הדת־פוליטי הראשון. אל-עלנאני קורא למוסלמי בארצות-הברית לשלם את מסיו לרשויות, אך בה בעת להקפיד לקיים את מצוות הַזְכָּאת לצורכי קהילתו המוסלמית. אפשר לפרש זאת כאקט של השתייכות לאֶמְת המוסלמים, היות שתשלום דמי הצדקה נחשב אבן בוחן להשתייכות לאָמָה מאז ראשית ימי האסלאם.¹²

דיון שיטתי ומעמיק בפסיקתו של אל-עלנאני בתחומים השונים שבהם הוא עוסק חורג ממסגרתו של מאמר זה. מטרתו המוגבלת יותר של המאמר היא להציג בקווים כלליים את הגותו של האיש, ואת הכלים המחשבתיים, התיאולוגיים וההלכתיים שהוא עושה בהם שימוש, כדי לשכנע את קהל שומעיו שאינטגרציה

10 www.asharqalawsat.com (21.7.02).

11 ראו באנציקלופדיה של האסלאם, הערכים 'דָּאר אַל-אַסְלָאם' (Abel 1965) ו'אָמָה' (Denny) (2000).

12 ראו הערך 'זְכָאת' באנציקלופדיה של האסלאם (Zysow 2002), חלק 4: Zakat in Islamic History.

בין האסלאם למערב אכן אפשרית. מושג מרכזי בהגותו של אל-עלואני הוא עקרון האג'תהאד, המקנה לפוסק זכות להפעיל דעה עצמאית ביחס לכתבי הדת, להבדיל מפסיקה המסתמכת אך ורק על תקדימים. אל-עלואני מקדיש מאמרים וחיבורים שלמים לנושא האג'תהאד בכלל וליישומיו הפרטיים. הוא מחזיק בעמדה היסטורית אידיאולוגית כוללת, שלפיה יש ליישם מחדש את האג'תהאד כמפתח לפתרון בעיות החברה המוסלמית מול המערב.

במבוא לספרו אֶלְאֵחַ אֶל-פֶּכַר אֶל-אֶסְלָאמִי בִּינְ אֶל-קֶדְרָת וּלְעֶקְבָּת: וְרִקְתָּ עֵמַל (רפורמה במחשבה האסלאמית בין יכולות למכשולים: נייר עבודה [1991]),¹³ מפורטים עיקרי תוכניתו של אל-עלואני לערוך רפורמה במחשבה האסלאמית. אל-עלואני צועד בעקבותיהם של הוגי הדעות של תנועת הסלפיה¹⁴ אשר קראו לערוך רפורמה עמוקה (אֶסְלָאח) במחשבה האסלאמית. תכליתה של הרפורמה היא להשיב עטרה ליושנה עלידי החייאת האסלאם עליפי הדגם שהתוו "הקדמונים הזכורים לטוב" (אֶל-סֶלַפ אֶל-טָאֵלַח).

ספרות הרפורמה של זרם הסלפיה כוללת עיסוק באֶסוּל אֶל-פִּקְהָ (שורשי ההלכה) ובאג'תהאד כדרך להתמודדות עם אתגרי עולמנו המתחדש. לאג'תהאד מקום חשוב גם במחשבה הפוליטית האסלאמית והוא מופיע לעתים קרובות בכתביהם של הוגים רדיקלים (ויסברוד 1999: 23). במאמר זה ישמשו אחדות מתשובותיו של השיח' יוסף אל-קַרְדָּאוּני בענייני פִּקְהָ ואג'תהאד חומר להשוואה עם דעותיו של אל-עלואני, הן על שום מרכזיותו והן משום שאל-עלואני מכבד את פסיקותיו.¹⁵

13 המבוא לספר נכתב עלידי עמר עבד חסנה, פרופסור באוניברסיטה באמירויות הערביות.
 14 ראו הערך 'אֶסְלָאח' באנציקלופדיה של האסלאם (Merad 1978). זרם הסלפיה – זרם ניאור אורתודוקסי לרפורמה אסלאמית. מייסד זרם זה הוא מוחמד עבְדָּה (מת 1905), מְפִתִי של מצרים אשר עסק בשאלת ההתאמה בין האסלאם לעולם המודרני מתוך נכונות לפתיחות מסוימת. תלמידו, רֶשִׁיד רֶדָּא (מת 1935), נקט קו שמרני. הוא הבין את הרפורמה כ"שיבה לערכים הראשונים" לשם גילוי מחדש של המסרים האסלאמיים תוך דבקות בשיטות ובדוקטרינה החינוכית של אל-אֶזְהָר. תנועת הסלפיה הולכת בדרכו עד ימינו ואולי אף מקצינה ומתקרבת לזרם הוּהָאבִי. ראו גם את הערך 'סֶלְפִיָּה' באנציקלופדיה של האסלאם (Shinar 1995).

15 כדי להמחיש את יחס הכבוד של אל-עלואני לאל-קַרְדָּאוּני אביא את הדוגמה הבאה: לאחר הפגיעה במגדלי התאומים בספטמבר 2001 שאל קצין דת מוסלמי המשרת בווישינגטון את אל-עלואני האם מותר לחיילים המוסלמים בצבא ארצות-הברית להילחם באפגניסטן. אל-עלואני העדיף שלא להכריע בשאלה על דעת עצמו והפנה את השאלה לאל-קַרְדָּאוּני, אשר הוציא פְתוּאָ ובה היתר מסויג. אל-עלואני אימץ את הפְתוּאָ של אל-קַרְדָּאוּני, אך בלשון המתאימה למוסלמים בארצות-הברית. אולם עקב התנגדויות נרחבות בחוגים האסלאמיים, שינה אל-קַרְדָּאוּני את עמדתו וגינה את הפְתוּאָ שחתם עליה. בגלל פרשה זו זכה אל-עלואני לפרסום חסר תקדים וליבוקורת רבה בתקשורת הערבית. על הפְתוּאָ ראו סקירת ממר"ב באנגלית שצוינה לעיל (75, 6.11.01). ראו גם באתר www.asharqalawsat.com (14.10.01).

השיח' אל-קַרְדְּאֵנִי הוא דמות בכירה ביותר בזירה האסלאמית; הוא זוכה לחשיפה תקשורתית רחבה והוא נחשב למנהיג של זרם מרכזי באסלאם בן ימינו, המכונה בפיו 'זרם הנְסֵטִיָה'. מטרתו העיקרית היא למלא תפקיד שהוא מגדירו כ'תְרִשִׁיד אל-סִחְוָה אל-אֶסְלָאמִיָה' – הדרכה והכוונה נכונות של ההתעוררות האסלאמית (פולקה 2000: 312-316).¹⁶ יצוין כי אל-קַרְדְּאֵנִי משמש בתפקיד יושב-ראש מועצת פסיקת ההלכה והמחקרים באירופה, המקבילה למועצה האמריקנית שבראשה עומד אל-עֶלְאֵנִי.

אל-עֶלְאֵנִי מרבה לפרסם בכתבי-העת *The American Journal of Islamic Social Sciences (AJISS)* – המיועד באופן מוצהר לאינטלקטואלים מוסלמים הכותבים על האסלאם – והוא שותף בעריכתו. כתבי-העת מתפרסם עליידי 'המכון הבינלאומי למחשבה אסלאמית' (IIIT) והתאחדות מדעני החברה המוסלמים (Association of Muslim Social Scientists). כתבי-העת *AJISS* הוקם לדברי עורכיו כדי להשיב על השאלה הבאה:

האם יש לאסלאם מה להציע לאנושות המודרנית, או שמא הוא כבר לא רלוונטי אל מול החילוניות והמודרניזציה/ההתמערבות, אשר התפשטותם בעולם נראית בלתי ניתנת לעצירה? [...] אנו עונים על שאלה זו ועל שאלות נוספות המעסיקות את המוסלמים בני זמננו.¹⁷

מאמריו של אל-עֶלְאֵנִי בכתב העת *AJISS* לא נועדו דווקא למוסלמים המלומדים, שכן קהל קוראיו של אל-עֶלְאֵנִי כולל מוסלמים בעלי ידע מועט בדת, מתאסלמים חדשים ולא-מוסלמים. אל-עֶלְאֵנִי מעביר את מסריו תוך שימוש בדימויים ובסמלים מן התרבות האמריקנית, כגון חברת 'קלוגס', הקונגרס, הסנאט והדולר. בהתמקדו בנושא האג'ת'האד מכוון אל-עֶלְאֵנִי לתכונה מוערכת מאוד בארצות-הברית והיא עידוד עצמאותו ויזמתו של הפרט לבחור ולהגיע להישגים. אל-עֶלְאֵנִי קורא למוסלמי האמריקני "לקחת את הטוב שבחברה האמריקנית",¹⁸ והוא מורה למאמין כיצד יבדיל בין הטוב לבין הרע בחברה שהוא חי בה. את תקפות קביעותיו מצדיק אל-עֶלְאֵנִי בכך שהן פרי האג'ת'האד.

16 על מאפייני הִנְסֵטִיָה ראו שם, עמ' 2-9.

17 מתוך דפי הכריכה של כרך 9 של כתבי-העת.

18 www.asharqalawsat.com (21.7.02).

הצידוק ההיסטורי לאג'תהאד: האג'תהאד בימי הזוהר של האסלאם

האג'תהאד ו'סגירת השערים'

האג'תהאד הוא מונח הלכתי אסלאמי המציין הפעלת דעה עצמאית בפסיקת הלכה. תרגומו המילולי הוא מאמץ או שקידה. פסיקת הלכה באסלאם חייבת להיעשות תוך הסתמכות על ארבעת 'שורשי ההלכה' (אָסוּל אל־פִּקְהַה), שהם: הקוראן, המסורת בעל־פה מפי הנביא או על־אודותיו (סֶנֶת אל־נְבִי, אל־חֲדִית'), ההיקש (קִיַּאס) והסכמת כלל המוסלמים (אג'מאע). בתהליך ההיקש מפעיל הפוסק שיקול דעת עצמאי, ועל כן קיים קשר הדוק בין האג'תהאד ובין הקִיַּאס. חוה לצרוס־יפה הגדירה את ההיקש כ"אנלוגיה, דהיינו הסקת מסקנה הגיונית על סמך כתוב מפורש בקוראן או בסנה או על סמך ניתוח העילה המתקבלת על הדעת לכתוב מפורש מסוג זה". כך לדוגמה, אוסר הקוראן במפורש על שתיית יין, אבל שאר המשקאות המשכרים אינם נזכרים. האיסור עליהם נוצר מתוך היקש לאיסור היין, בהיותם מקרים דומים (גולדציהר תשל"ח: 45; לצרוס־יפה 1967: 166–167).

מעמדו של האג'תהאד עבר תמורות במהלך השנים, שהעיקרית שבהן היתה 'סגירת שערי האג'תהאד'. בלי לנקוב במונח המפורש, מביע אל־עלְאֵנִי את דעתו, כי "מן המאה השישית ועד היום איש לא התייחס לאג'תהאד ככלי באָסוּל אל־פִּקְהַה [...] מדע אָסוּל אל־פִּקְהַה נשאר באותו מקום שבו היה במאה השישית" (al-Alwānī 1990: ch. 6: 1).

חוקרי האסלאם אינם תמימי דעים באשר לתהליך. לדעת שאכט (Schacht), עד אמצע המאה השלישית/תשיעית לא היתה כל הגבלה על האג'תהאד, אבל עם התגבשות ההלכה היה על ציבור המוסלמים לקבל ללא שאלה את הדוקטרינות המבוססות.¹⁹ לשיטתו, הסתיימה התקופה הפורמטיבית בהלכה במאה הרביעית/עשירית, עם גיבוש ארבע אסכולות מוכרות, ואז החלה תקופת ה'תְּקְלִיד', חיקוי (Schacht 1964: 70–71). וְאָלָּה ב. הַלְאָק (Hallaq) חולק עליו במאמרו "האם נסגרו שערי האג'תהאד", אשר תרגומו פורסם בג'מאעה, כרך ח'. לדעתו, הפעילות ההלכתית העצמאית לא נפסקה עם גיבוש האסכולות והאג'תהאד התקיים ברציפות במתכונת זו או אחרת מראשית ימי האסלאם ועד היום. עם זאת מסייג הַלְאָק את טענתו באומרו, כי מן המאה השישית ואילך לא התקיים אג'תהאד כתופעה כללית או נרחבת וכי מספר המג'תהדון ירד בצורה ניכרת (הַלְאָק 2001: 167).

התיזה שעליה מבוססת השקפתו של אל־עלְאֵנִי מדברת על שלושה שלבים היסטוריים: תקופת זוהר, שקיעה ותחייה. אל־עלְאֵנִי מקבל את סגירת שערי

19. ראו הערך 'אג'תהאד' באנציקלופדיה של האסלאם (Schacht 1971).

האג'תהאד באופן מלא, ואינו מנסה לטעון ל'שמירת הגחלת' באופן רצוף, שכן הטענה שהאג'תהאד נמשך עד ימינו תסתור את הרעיון שלו, שבאסלאם היתה תקופת שקיעה שיש להתרומם ממנה. ההפסקה באג'תהאד באה בתקופת השקיעה של המדינה האסלאמית, תקופה הנמשכת עד זמננו. לכן קורא אל-עלואני לחידוש האג'תהאד, מתוך אמונה כי הדבר ישיב את המוסלמים לתפקידם הטבעי כמנהיגי העולם.

תמיכת הנביא וגדולי האסלאם באג'תהאד

אל-עלואני רואה חשיבות עליונה בתקופת הזוהר של האסלאם. כדי לתת לגיטימציה לתוכניתו לחידוש האג'תהאד, הוא מבקש להוכיח, שגדולי האסלאם הקדמונים הלכו באופן קבוע בדרך האג'תהאד. באמצעות פנייתו לחדית' שואף אל-עלואני גם להוכיח, כי הוא איננו מציג רעיון חדש ובלתי מוכר (בדעה), מה שעלול לקומם את עדת המוסלמים (גולדציהר תשל"ח: 182–184). בספרו *Usul al-Fiqh al-Islami*:²⁰ *Source Methodology in Islamic Jurisprudence* (1990) סוקר אל-עלואני את תולדות התפתחות שורשי ההלכה. הוא מתייחס בעיקר לשלושה דורות: דור הנביא, דור ארבעת הח'ליפים ישרי הדרך וחברי הנביא (אל-ח'לפאא' אל-ראשדון ואל-סַחַבָּה) ודור ארבעת האמאמים מייסדי אסכולות ההלכה (מד'אהב). הוא מבליט מאוד את תפקיד האג'תהאד בכל אחד מן הדורות הללו, ולדעתו, זו הליכה במסורת שהנהיגו הנביא וחבריו. לכן ראוי מי שהולך בדרך האג'תהאד לגיטימציה של ההולך בדרך המלך. העדויות בחדית', שבהן מביע הנביא מוחמד תמיכה בשימוש באג'תהאד, הן בעלות חשיבות ראשונה במעלה בעיני אל-עלואני, אשר מדגיש את האמירה המפורסמת המיוחסת לנביא:

כבר פסק שליח אלה, ברכת אלה עליו ושלומו, כי מי שהפעיל את שיקול דעתו [מילולית: ערך אג'תהאד] ועלה בידו [קלע לרצון אלה], הרי לו שכר כפול, וכי מי שקיים אג'תהאד וטעה [לא קלע], יזכה בשכר אחד (אבן חזם 1928: כרך 6: 90).

אמירה זו יוחסה לנביא כדי לפתור בעיה שנגעה לאחדים מתוך עשרת החברים שהנביא הבטיח להם עוד בחייהם כי ייכנסו לגן עדן. הבעיה נבעה מכך, שאחדים מהם נלחמו זה בזה, מעשה שעונשו גיהנום,²¹ והדבר עומד לכאורה בסתירה

²⁰ www.usc.edu/dept/MSA/alalwani_usulalfiqh (14.1.02).

²¹ ראו הערך 'אל-עשרה אל-מבשרה' באנציקלופדיה של האסלאם (Wensinck 1960). גירסה של המסורת נמצאת בס'ח'ח מסלם 1955: כרך 4: 2213, כתאב אל-פתן ואשראט אל-סאעה – באב

להבטחת הנביא. מאוחר יותר הורחב השימוש בשכר ובשכר הכפול כדי שיכלול כל אג'תהאד.

בחדית' נוסף המיוחס לנביא מוחמד שמצטט אל-ע'ל'אני, נשלח מ'עאד' בן ג'בל²², מחברי הנביא, להיות מושל בתימן, שבה לא יכול היה להיוועץ בנביא בעת שעלה הצורך לפסוק הלכה. הנביא מברך את מ'עאד' ואומר לו שאללה יצליח את דרכו ושפסיקותיו תהיינה נכונות:

מסר לנו [...] מפי חברי מ'עאד' בן ג'בל, כי כאשר רצה שליח אללה, ברכת אללה עליו ושלמו, לשלוח את מ'עאד' לתימן, אמר: כיצד תשפוט אם יובא לפניך משפט? אמר: אני אשפוט לפי ספר אללה. שאל [הנביא]: מה אם לא תמצא [תשובה] בספר אללה? אמר: אז לפי סונת שליח אללה. ומה אם לא תמצא בסונת שליח אללה, ולא בספר אללה? אמר: אאמץ את דעתי [במקור: אג'תהד] ולא אחסוך יגיעה. היכה שליח אללה על חזהו ואמר: השבח לאללה אשר גרם לשליחו של שליח אללה, לכוון לדבר שירצה את שליח אללה" (ס'נן אבי דאוד 1950: כרך 3: 412, כתאב אל-אק'דיה – באב אג'תהאד אל-ראי פי אל-ק'אא').

החדית'ים מפי הנביא מבטאים אמונה מרגיעה, כי אללה מכוון את הפוסק וכי עצם המאמץ לפסוק נכון מצדיק שכר. אולם השערה ושיקול דעת עצמי כרוכים בסכנת טעות, ולכן באו שני החדית'ים הללו להפיג את החשש מעונש. בצטטו חדית'ים אלה, מבקש אל-ע'ל'אני לגזור גזרה שווה בין מי שעורך אג'תהאד בימינו לבין מ'עאד' בן ג'בל: כשם שהנביא הפיג את חשותיו של מ'עאד' מן האג'תהאד, כך גם היום, אל לנו לחשוש. ייתכן גם, שאל-ע'ל'אני מבקש להצביע על אנלוגיה בין תימן של ימי הנביא לבין ארצות-הברית של היום.

אל-ע'ל'אני מצטט ראיות לכך שכל ארבעת הח'ליפים הראשונים של האסלאם פסקו בדרך האג'תהאד (al-'Alwānī 1990: ch. 2). רצונו להציג תמונה מושלמת ככל האפשר של האג'תהאד בעבר ניכר במאמץ להכליל את הח'ליף ע'ת'מאן בן עפ'אן בין ההולכים בדרך זו, אף-על-פי שאינו מוכר כפוסק הלכה:

אד'א תנאג'ה אל-מסלמאן בסיפהמא.

22 מ'עאד' בן ג'בל: מחברי הנביא, איש אל-מדינה (אנס'ארי ח'רג'י), השתתף בכל הקרבות, שב מתימן בימי אבר-בכר ומת במגפה. מפורסם כעוסק בקוראן ובהלכה (אל-עסק'לאני 1995:

אף כי בין הֶסְחָאבָה לא יצר פְּתָאנָא [פסקי הלכה] רבים, קרוב לוודאי שרוב הנושאים שעלו לפניו כבר נדונו בידי אבו בכר ובידי עֶמְר והוא ביכר לאמץ את דעתם. אולם בכמה מקרים הוא ערך אגְ'תֶהָאד, בדיוק כמו קודמיו (שם: 4).

אל-עֶלְוָאנִי, המבקש להצדיק פסיקת הלכות חדשות על סמך חקר טעמי המצוות הנזכרות בקוראן (al- 'Alwānī 1997: 43–44), מוצא הוכחה לכך במעשי הח'ליפה עמר בן אל-ח'טַאב. הוא אומר שְעֶמְר הבין כי "לשריעה מטרות וכוונות וכי יש סיבות מאחורי פסיקות הנביא" (al- 'Alwānī 1990: ch. 2: 4). קבלת היגד זה כעובדה היסטורית מספקת לאל-עֶלְוָאנִי לגיטימציה לפסוק בכל סוגיה שתעלה לפניו במישרין מן הקוראן והחדית', באמצעות ההיקש, כלומר לקבוע דין חדש על-ידי השוואת הטעמים.²³

שלב מכריע בהתהוות ההלכה האסלאמית היתה התגבשותן של ארבע אסכולות ההלכה הקאנוניות במאות השנייה/שמינית והשלישית/תשעית סביב דמויותיהם של האַמַאמִים המייסדים: אבו חַנִיפָה (מת 767/150), מַאֲלַכ (מת 795/179), אל-שַאפְעִי (מת 820/204) ואבן חַנְבַּל (מת 855/241). אל-עֶלְוָאנִי סבור, כי התקליד (חיקוי) החל להתבצע רק לאחר מות הֶסְחָאבָה והתאבעון (הדור הראשון לאחר חברי הנביא).²⁴ עם זאת, לדעתו, האַמַאמִים עצמם מעולם לא ביצעו תקליד, אלא רק הבאים אחריהם חיקו אותם. אל-עֶלְוָאנִי משתדל להוכיח, כי האגְ'תֶהָאד היה הדבר

23 כּאן ראוּי לציין, כי אחת הסיבות לעיסוק באגְ'תֶהָאד בימי הח'ליפים נובעת מן הזיקה לשאלה האקטואלית של הלגיטימציה לשלטון באסלאם, בשל האמונה שח'ליפים ומושלים מונו על-פי אגְ'תֶהָאד. התייחסות לכך נמצאת בכתבים סלפיים רבים, ולשם דוגמה בחרנו להביא מובאה מהערותיו של מחב אל-דין אל-ח'טיב, איש דת סוני מהודו. ב-1968 הוא ההדיר את חיבורו של הקאדי בן המאה ה-16/9 אבו בכר בן אל-ערבי, אל-עֶלְוָאנִי פִי אֶל-קֶוּאֶסֶם, אשר עוסק בנקודות מחלוקת מרכזיות בהתנהגותם של חברי הנביא, והוסיף הערות מעבר למקובל. כאשר המחבר מגדיר את פעולת מינוי השליטים (וּלְאִיָּה), במלה "אגְ'תֶהָאד", כותב אל-ח'טיב:

המחבר הצביע על המשמעויות והעובדות שהשליט חייב להתחשב בהן בעת האגְ'תֶהָאד שלו, כאשר הוא ממנה שליטים או מפטרם, וזה כתוצאה מהבנה [במקור: פקה] עצומה ומידיעה נפלאה שאותה פירטו האַמַאמִים של האסלאם וחכמיו בפרקים שערכו בענייני כהונת המנהיג [אַמַאמָה] והנהגת המדינה בספריהם על שורשי הדת (אל-ח'טיב 1968: 87, 243).

אל-ח'טיב, העוסק בסוגיית השלטון הפוליטי במדינות האסלאם, מבליט את אגְ'תֶהָאד, אך מסקנתו שונה.

24 לדיון מקיף על התיקוף ועל השאלה אילו דורות נחשבים לתקופת הזוהר בעיני אילו זרמים, ראו הֶעֶרַךְ אֶסְלַח'א בַאנְצִיקְלוֹפֶדִיָּה שֶל אֶסְלַאם (Merad 1978).

הנכון והמקובל בעיני כל אחד מן האמאמים הללו (al-ʿAlwānī 1990: ch. 4; 1992: 237).

מבין ארבעת האמאמים מבליט אל-עלואני במיוחד את אל-שאפעי. עד כמה הוא מחשיב אותו אפשר ללמוד מהעובדה, שבמכללה שהקים הוא מופקד על 'הקתדרה לתיאוריית המשפט האסלאמי על-שם האמאם אל-שאפעי'. אל-עלואני סבור, שאל-שאפעי מעודד הפעלת שיקול דעת עצמאי כאשר הוא קושר בחיבורו אל-רסאלה בין הקיאס לבין האג'תהאד:

אמר [השואל]: 'הקיאס מהו? האם הוא האג'תהאד או שמא שניהם נפרדים?' אמרתי [אל-שאפעי]: 'אלה שני שמות בעלי מובן אחד' (אל-שאפעי 1940: 476).

גם בעניין אופן הביצוע של האג'תהאד מבקש אל-עלואני להסתמך על מעשי האמאמים. הוא מביא ציטוטים מפי אבו חניפה ומאלכ, המצדיקים דעה עצמאית והמתנגדים לתקליד כל עוד אין לסוגיה פתרון בקוראן או בדברי הנביא או הסחאבה. אשר לאבן חנבל, סמל האורתודוקסיה וההסתמכות על הקוראן והחדית', אל-עלואני טוען, כי אפילו הוא אפשר בחירה בין תקליד לדעה עצמאית בפסיקה מדברי תאבעון (al-ʿAlwānī 1992: 237). הטענה שהאמאמים התירו ללמוד רק מפסקי הדורות המוקדמים תואמת את עמדתו שעל הלימוד להיעשות במישורין מן הקוראן וממעשי הנביא ובני דורו:

כל זה נעשה כדי לחשוף את המתודולוגיה המשמשת להתאמת הטקסט אל המציאות בזמן הנביא, ומכאן אפשר להכליל במתודולוגיה זו את כל התקופות, כדי שהאנושות תונחה לפי ערכי הקוראן וחוקיו והסנה [של הנביא] עד סוף הדורות (al-ʿAlwānī 1997: 44).

לקביעתו של אל-עלואני, שמותר לפסוק הלכה מתוך החדית', אפשר למצוא מקבילה בחיבור של השיח' אל-קרדאוי שכותרתו "הסנה של הנביא כמקור לפסיקה", שם הוא מעודד לימוד הלכה ישירות מדברי הנביא ומעשיו,²⁵ דהיינו ללא תיווך ההלכה המאוחרים. במקום אחר מציין אל-קרדאוי כי "הוחל באג'תהאד החל מימי שליח אללה".²⁶

25 www.qaradawi.net, חפשו לפי "אליסנה אלינבויה מסדר לאליתשריע".

26 www.qaradawi.net, "אלאג'תהאד פתח מן עהד רסול אללה".

בין הסתמכויותיו של אל-עלואני על גדולי העבר בולטת פנייתו אל התיאולוג תקי אל-דין אבן תימיה (מת 1328/728), אשר התנגד לתקליד וקרא ללימוד ישיר מתוך הקוראן והחדית' (Schacht 1964: 72). אל-עלואני מקבל את עמדתו של אבן תימיה כי חובת האג'תהאד מוטלת על כל אחד וכי התקליד מותר רק בשעת הדחק (al- 'Alwānī 1992: 241). היות שאבן תימיה שאף לנקות את האסלאם מחידושים שדבקו בו ולהשיב את עטרת ימי הנביא ליושנה, הוא היה לדמות נערצת בקרב קנאי האסלאם, בפרט בקרב זרם הנהאביה בסעודיה (גולדציהר תשל"ח: 190). ייתכן שאל-עלואני מזכיר את אבן תימיה מתוך מטרה ששיטתו באג'תהאד תתקבל באופן חיובי בחוגים וְהאביים בסעודיה, או בחוגים סונים רדיקליים אחרים. בצד פנייתו לאבן תימיה מקדיש אל-עלואני מקום רחב לגיוני אחדים מרעיונותיו המודרניסטיים של מוחמד עבדה, ולניעור חוצנו מהוגים הנוקטים שיטות אלה. חשוב לאל-עלואני שלא להיתפש כפורץ גדר. הוא מסביר כיצד אין כל קשר בין שיטתו ובין רעיון ה'מס'לחה' (טובת הכלל המאפשרת סטייה מתקנות החוק) ודוחה את זיהוי החיידקים כ'ג'ן' שבקוראן (גולדציהר תשל"ח: 186–187; al- 'Alwānī 1997: 60–63).

חידוש האג'תהאד — מפתח להתחדשות האמה

אל-עלואני עורך הקבלה בין הפסקת השימוש באג'תהאד לבין השקיעה שבאה על האמה המוסלמית. לטענתו, מותנית תחיית האסלאם באימוץ האג'תהאד לפי קווי היסוד שהוא מציע. הוא מאמין, כי בעקבות תהליך היסטורי ארוך התדרדר האסלאם למשבר פוליטי ורעיוני חמור, המונע מן המוסלמים למלא את ייעודם לשמש מופת לשאר העולם (אל-עלואני 1991: 27). הוא מיצר על כך שהחברה המוסלמית שואלת רבים ממאפייני התרבות המערבית והיא חסרה ייחוד משל עצמה (al- 'Alwānī 1991: 130). על כן הוא מחפש פתרון אשר ישיב למוסלמים את מעמדם המוביל, ואם הדבר מחייב אימוץ ידע מערבי, יש לעשות זאת בלי לוותר על הייחוד המוסלמי. הפתרון שמציע אל-עלואני מכונה על ידו 'אסלום הידע', והכלי המרכזי שלו הוא האג'תהאד.

המוסלמי כמופת האנושי

האמונה כי למוסלמים ייעוד מיוחד בעולם ביחס לשאר בני-האדם נובעת מפרשנות חדשנית לפסוק קוראני ידוע. אל-עלואני מחזיק באמונה, שיייעוד האדם בעולם הוא אסתח'לאף – להיות ממלא מקומו של אללה עלי אדמות (אל-עלואני 1991: 49; al- 'Alwānī 1997: 56), והוא מסתמך על הפסוק בקוראן שבו נאמר כי אללה שלח

את אדם הראשון כח'ליפה עלי אדמות (קוראן: אל-בַּקְרָה, 30). את תפקידה המיוחד של אֶמֶת המוסלמים ביחס לכלל בני האדם לומד אל-עֲלֻאֲנִי מן הפסוק הבא:

כך הפכנו אתכם לאֶמֶת אמצע, כדי שתהיו עדים [במקור: שְׁהֲדָא']
 עבור בני-האדם, ויהי השליח עבורכם עד [במקור: שְׁהִיד] (קוראן:
 אל-בַּקְרָה, 143).²⁷

המונח 'אֶמֶה' משמש ככינוי לכלל המוסלמים כקבוצה אשר המאפיינים הדתיים והפוליטיים של זהותה מבדילים אותה משאר בני-האדם.²⁸ הפרשנות המסורתית מבונה את המלים שְׁהִיד וְשְׁהֲדָא' באופן המילולי, כמוסרי עדות, והיא מתארת מעמד עתידי, ביום הדין, שבו יעידו המוסלמים בזכות נביאם והנביא יעיד בזכותם:

נמסר [בחדית']: ביום תחיית המתים עתידות האומות להתכחש לכך שנשלחו אליהן נביאים. אז ידרוש אללה מן הנביאים ראייה לכך שהם אמנם נשלחו, ואללה יודע כל. אֶמֶת מוחמד, ברכת אללה עליו ושלומו, תובא [לפני אללה] ויעידו [כי הנביאים מסרו את שהוטל עליהם למסור]. האומות ישאלו: 'מֵאִיִן אתם יודעים זאת?' וישיבו [אֶמֶת מוחמד]: 'ידענו זאת מדברי אללה בספרו, מפי נביאו דובר האמת.' אז יובא מוחמד, ויישאל על מצב אֶמֶתו, והוא יזכה אותם ויעיד על היותם עדים אמינים (אל-זִמְח' שְׂרִי 1995: כר' 1, 317-318).

אל-עֲלֻאֲנִי מעדיף פרשנות אלגורית חדשה בדבר מהות אֶמֶת המוסלמים ותפקידה בעולם על פני הפרשנות הפילולוגית הקלאסית. את המלה 'שְׁהִיד' הוא מפרש במשמעות של 'מופת', דהיינו אדם המשמש מופת לשאר בני-האדם. לדעתו, אין הכרח להבין את המלה שְׁהִיד מילולית כ'עד', והפסוק אינו עוסק דווקא במעמד של עדות (al- 'Alwānī 1991: 130).

השימוש בפסוק זה נפוץ בקרב אלה הקוראים להתעוררות אסלאמית. לדוגמה, באתר האינטרנט של אל-קַרְדָּאִי מופיע הפסוק ככותרת בראש כל עמוד ועמוד. פרשנות ברוח זו לפסוק הזה אינה מיוחדת לאל-עֲלֻאֲנִי. גם הוגה הדעות המוסלמי האיראני עזתי (Ezzati) מפרש את המושג שְׁהִיד כמופת. לדעתו, הנביא היה מחויב

27 הציטוטים מן הקוראן לקוחים מתרגום ריבלין, בשינויים קלים.

28 ראו הערך 'אֶמֶה' באנציקלופדיה של האסלאם (Denny 2000).

למלא באופן מושלם את דברי ההתגלות אשר הביא. כאשר הנחה את בני-האדם במעשיו שימש הנביא דוגמה חיה לשליחותו והיה מופת לבני-האדם. כתוצאה מכך נהפכו מעשי המופת שלו ל'סֵנָה' לכלל המוסלמים, והם נצטוו להיות שְהֵדָאָא' [במובן: מופת] לבני-האדם.²⁹ מכאן אפשר ללמוד, כי אל-עֵלְוָאנִי מאמץ תפישה פוליטית של האסלאם, העולה בקנה אחד עם השיח של הזרם האסלאמי המרכזי.

החמצת גילוי אמריקה

אל-עֵלְוָאנִי טוען, כי הסיבה לשקיעה באסלאם נעוצה בהזנחת המשימה של המוסלמים להיות מופת לעולם. במאמר באל-שֶׁרַק אל-אִסְט מנסה אל-עֵלְוָאנִי להמחיש מה היה אילו היו המוסלמים ממלאים את תפקידם ההיסטורי. הוא מתאר את תחושותיו בעקבות מפגש בשיקאגו עם מתאסלמים דוברי ספרדית וכיצד חש צורך להתעמק בשורשיהם הערביים:

...בכך תידרש, אם תרצה או לא, להיסטוריה עשירה – החל ביום שבו הגיעו סבינו וסבי סבינו ל'אל-אֲנְדַלֵס' [ספרד המוסלמית] והרימו שם את קרנו של דבר אלה. שלטונו בה נמשך שמונה מאות שנה, לעתים בטוב ולעתים ברע. לו רק לא התרחשו אותן מחלוקות של בעלי החרב והשררה ואותה תחרות ביניהם על השלטון, אשר הובילו רבים מהם לברית עם אויביהם הצלבנים נגד אחיהם וקרוביהם מצד האב [במקור: אֲבְנָאָא' אל-עֵמוּמָה, ביטוי שמשמעותו כאן: של אחיהם לאסלאם] – דבר שהביא להפיכת המדינה לכמה מדינות ולהפיכת האֵמָה האחת לכמה אומות.

לו השכילו סבינו שם לראות את דבר האמת כאמיתי וללכת על-פיו, לראות את דבר השקר כשקרי ולהתרחק ממנו ולהבין את משימת המוסלמי בעולם, על האמת שבה, כי אז היתה הנוכחות האסלאמית באל-אֲנְדַלֵס נמשכת עד היום; ומי יודע, אולי היו מגלי אמריקה יוצאים מהם ולא מזולתם, ואמריקה היתה יכולה להיות היום חלק מארצות המוסלמים! [במקור דִיָאָר אל-מִסְלָמִין, ריבוי של המושג דָאָר אל-אִסְלָאָם. הכוונה כאן למשמעות הקלאסית של המונח, דהיינו השטח שבשליטת מוסלמים. סימן הקריאה במקור]. אולם הפירוד והמחלוקת, אהבת העולם הזה ושנאת המוות

29 לקוח מאתר www.al-islam.org/al-serat/Concept-Ezzati.htm בתאריך 27.01.02. עיינו גם במאמרו של איתן קולברג, "מות קדושים והקרבה עצמית באסלאם הקלאסי" (קולברג תשנ"ח).

[והחיים שלאחריהם], הסחת הדעת מן השליחות ושכחת המשימה, הביאו לסיום נוכחותו האסלאמית באל־אנדלס בשנת 1492, אותה שנה בדיוק שבה נתגלתה אמריקה, והגיעו אליה שליחיהם של הספרדים הנוצרים. צא ולמד, אילו היו קודמינו באל־אנדלס גלויים בנפשם, יודעים את מהותם, מבינים את משימתם וממלאים את חובתם כלפי האסלאם, האם מה שקרה היה קורה? האם פניה של אמריקה היו נראים כפי שהם נראים היום? האם פניה של אירופה היו נראים כפי שהם נראים עכשיו? בשום פנים ואופן לא. אלא שכך גזר אללה, וכפי שרצה פעל.

אנו התרשלנו כלפי האסלאם, איבדנו והאבדנו את האסלאם. האסלאם היה קל בעינינו, לכן נקלוננו בעיני אללה וזלזלו בנו האומות.³⁰

אל־עלְוָאני נדרש לספק הסבר מניח את הדעת לנחיתות המוסלמים אל מול אומות הנוצרים. יש משמעות רבה לכך שהדברים נאמרו בארצות־הברית. נחיתות המוסלמים לעומת הנוצרים יוצרת מבוכה אצל מוסלמים החיים כמיעוט בתוך חברה נוצרית. אל־עלְוָאני מציג פרשנות היסטורית, שלפיה החמיצו המוסלמים את גילוי אמריקה מפני שהיו מפוצלים ועירבו את הנוצרים בסכסוכיהם. בכך חטאו לשליחותם ולא שימשו מופת לעמים ונהפכו מגורם מוביל ברמה העולמית לגורם מושפל. אולם בפרשנות הזאת טמון גם מסר, שהשינוי הוא בר השגה. אל־עלְוָאני מאמין, שביכולתה של החברה המוסלמית של היום להחזיר לעצמה את מעמד ההנהגה בעולם (אל־עלְוָאני 1991: 49).

אסלום הידע באמצעות האג'ת־האד

אל־עלְוָאני מאמין שכתנאי ליציאה מן הנחיתות על החברה המוסלמית לאמץ את מתודולוגיות המחשבה (מְנַאֵהַג' אל־פְּכַר) האסלאמיות ואת עקרון אסלום הידע (אסְלָאמִית אל־מְעַרְפָּה – הפיכת הידע למוסלמי) כתחליף לכלים של התרבות המערבית, אשר פגעו באָמָה מתוך זלזול באופיה התרבותי וההיסטורי (שם: 11). הוא טוען, שאי־אפשר להבין את האסלאם באמצעות שיטות מחקר מערביות בלבד, ושיש לפנות אל המורשת הקלאסית (al- 'Alwānī 1991: 132). אסלום הידע הוא הגדרה מחדש, במונחים אסלאמיים, של כל תחומי הידע האנושי – מדעי הטבע, מדעי הרוח, מדעי החברה, האמנות והספרות. מטרת אסלום הידע היא ליצור מתודולוגיה להבנה

אסלאמית מיוחדת של כלל התופעות החברתיות, תוך שימוש בכלים אסלאמיים. היות שהדבר הזה אינו אפשרי כרגע, מפני שכל היסודות המתודולוגיים של המחקר המדעי הם יצירת המערב, יש לראות את אסלום הידע כיצירת מתודולוגיה אסלאמית חדשה, אשר תחליף את המתודולוגיה המערבית (שם: 12).

אל-עלנאני רואה באסלום הידע תהליך המשלב אמונה ושכל. אחת ממטרות כתב-העת אסלאמית אל-מערפה שהוא עורכו היא להיות במה לדיון בנושא: "עיצוב מחדש של הידע האנושי לפי האמונה האוניברסאלית המונותאיסטית תוך חיבור בין שתי הקריאות: קריאת ההתגלות וקריאת המציאות." ³¹ לדברי אל-עלנאני, בתהליך אסלום הידע יהיה לאג'תהאד מעמד מרכזי. מטרת התהליך תהיה "לתת לאג'תהאד את מובנו המלא כמייצג את הפעולה ההדדית המתמדת בין השכל האנושי לבין ההתגלות." ³² רק על-ידי השימוש באג'תהאד יוכלו המוסלמים לבנות תשתית לשיטת מחקר אסלאמית, אשר תהווה שילוב בין ידע מדעי לבין המקורות האסלאמיים ותחליף את השיטה המערבית:

המחשבה האנושית היא פרי השיתוף בין המוגבל (השכל) לבין המוחלט (ההתגלות), הורדתה [של ההתגלות] אל המציאות ותיקון המציאות באמצעותה על-ידי עיצוב הולם, פתרונות מתאימים ומבני שכל וידע תקינים. אין מנוס מלהסיר את הבלבול בין האמונה, שהיא התגלות אלוהית, לבין המחשבה, שהיא המאמץ המחשבתי [במקור: אג'תהאד] האנושי, וידיעת מקומו ותפקידו של כל אחד מהם (שם: 16-17, הסוגריים העגולים במקור).

אל-עלנאני מאמין, שלאג'תהאד תפקיד חיוני ביצירת אדם מוסלמי בעל איזון שכלי ונפשי, כדי לקיים את ייעודו כנציג אללה עלי אדמות וכדי לקיים את האינטרסים של האמה. בעזרת האג'תהאד מצפה אל-עלנאני למצוא פתרונות לסתירות המאיימות כיום על האסלאם: מסורת מול מודרניות, מחשבה קלאסית מול מחשבה בת זמננו, עולם חומרי מול העולם הבא ומדע מול דת. בעיניו אין סיכוי לתאוריות המבוססות על מתודולוגיה פגומה או על נקודת מוצא מוטעית, דהיינו תאוריות המתבססות רק על יבוא מן המערב או רק על ירושת העבר (al- 'Alwānī 1991: 132).

אין תחום שאינו נכלל בהלכה
אל-עלנאני מדגיש, כי האסלאם מקיף את כל תחומי החיים וכי אין דרך להפריד

תחום מסוים ולומר שלאסלאם אין נגיעה אליו. כך לדוגמה בתחום הכלכלה אפילו אפיקי ההשקעה האפשריים מותרים רק משום שחכם הדת התירם על סמך אסלום הידע. אל-עלְנאני חוזה מראש את טענות מתנגדיו האפשריים, העשויים לתהות מהו הקשר בין 'אסלום' ל'ידע':

מה הוא הידע האסלאמי? הידע לבדו, לא משנה מה מקורו, הוא נחלת האנושות. כולה עם כל העמים והדתות שבה. האם אתם רוצים לערב את האסלאם בכל דבר? האמיתות שבמדעים אינן חורגות מעבר למאמצים ניסיוניים של האנושות. המומחיות של בני-אדם ושל חברות בתחומי החיים השונים מתבססת על מתודות מדעיות מוגדרות וקבועות, אשר אינן מושפעות מדתו של המדען או מאמונתו. אם כך, מדוע להטיל לתוך זה את האסלאם, אשר איננו יותר מדת המגדירה את הקשר בין האדם לקונו והמטהרת את התנהגות הבריות (אל-עלְנאני 1991: 12-13).

אל-עלְנאני רואה נזק רב בעמדה הזאת ומכנה את הקולות הללו 'קולות החיקוי' (אל-אֶסְנָאָת אל-מַקְלָדָה – מלשון תַקְלִיד). הוא מאשים את המחזיקים בה בהמשך מצב הדשדוש של המוסלמים והוא מבהיר לאנשי אותם חוגים כי אין להסתפק בפתרון של פיתוח הצד הרוחני בלבד, אלא יש להבין שלאסלאם מקום גם בשוק ולא רק במסגד (al-Ālwānī 1997: 57). אף השיח' אל-קַרְדְאִי מאמין, שכל תחומי החיים של האדם כפופים להלכה המוסלמית. אולם בעוד שאל-עלְנאני מחיל עיקרון זה על המדע המודרני ועל שוק המניות בוול סטריט, אל-קַרְדְאִי בוחן את העיקרון נוכח המציאות הפוליטית במזרח התיכון. בתשובתו לשאלה על משמעות המלה פקה הוא כותב:

האסלאם בא להתוות את אורח חייו של המוסלמי בכל ענייניו הנוגעים לעולם הזה או לעולם הבא, פרטיים או ציבוריים, חומריים או רוחניים, והפקה הוא אשר מתקין את אורח החיים לאדם המוסלמי. [...] למרבה הצער, החלו המוסלמים בתקופה האחרונה לשאול את הפקיה ואת הפַקְהָאא' בדיני הנידה, היולדת והמיניקת, ואינם שואלים דעה הלכתית (פקה) בדינים החשובים. אינם שואלים מה דין זיוף בחירות, מה דין זיוף רצון האֶמָה. אנו האֶמָה אשר התפרסמה כאֶמָת 99.99 אחוז. מה פוסק האסלאם בנוגע לכך?³³

33 www.qaradawi.net, "אל-פקה כְלָמָה תַרְיָר מְעָנָהָא".

כדי להגיע להוכחה שאסלום הידע הוא הדרך ליציאה מן המשבר, על הקורא לעבור כמה תחנות לוגיות לא פשוטות, אך נהירות ומדורגות. אל-עלואני פותח בפרשנות המחודשת למלה 'שהיד', שלפיה ייעוד המוסלמים להיות מופת לבני-האדם. הצעד הבא הוא התבונה כי הסיבה לשקיעה היתה הזנחת המוסלמים את ייעודם. הדבר התבטא בפירוד פוליטי, שהביאה לאובדן ספרד ולהחמצת גילוי אמריקה. הדרך להדבקות הפער שבין העולם המוסלמי לבין המערב היא להטמיע את הידע המערבי אל תוך האסלאם באמצעות היקשי אג'תהאד, מתוך אמונה שאין תחום ידע הנמצא מחוץ להנחיית הדת.

אל-עלואני הוא הוגה דעות דתי האמון על ההיגיון והשכל. הוא מעדיף לבסס את טענותיו הדתיות בדרך של הוכחה רציונלית וממעט לפנות אל הרגש או להסתמך על אקסיומות תיאולוגיות. כשהוא מקבל פתאום מפוסקים בעולם האסלאמי ומעבירן לקהלו, הוא מצרף להן הוכחות והסברים רציונליים, שכן "השכל המערבי, כידוע, אינו מקבל דבר ללא הוכחה או סיבה."³⁴ יתר-על-כן, האג'תהאד עוסק מעצם מהותו בהיקשים לוגיים, ועל כן טבעי הדבר שאל-עלואני בוחר לקרב את קהלו לאסלאם באמצעות הפן השכלי, ולא באמצעות הטפה על מוראות יום הדין, מה גם שהגישה הזאת מתאימה לחברה האמריקנית המשכילה. קנה המידה של אל-עלואני להצלחת התהליך המחשבתי הוא השתחררותה של החברה האסלאמית מאחיזת המערב ושיבתה לעמדה דומיננטית (al- 'Alwānī 1991: 132). כלומר, אם ילך האסלאם בדרכו של אל-עלואני, תימחק החרפה של 1492 ואמריקה תתגלה מחדש, הפעם כדאר אל-אסלאם.

יישומו המעשי של האג'תהאד

בפרקים הקודמים הראיתי כיצד מבסס אל-עלואני את קריאתו לאג'תהאד הן על הפן הרעיוני, הרואה באג'תהאד את הפתרון לבעיות האמה המוסלמית, והן על הפן ההיסטורי, הבא להשיב עטרה ליושנה. על בסיס זה בונה אל-עלואני הצעה מעשית ליישום האג'תהאד. כדי ליצור מסגרת פעולה לאלה שאמורים לעסוק באג'תהאד בדורנו הוא מציע לקיים את האג'תהאד על-ידי צוותי מומחים במכונים שייועדו לכך ויוציאו פסקי הלכה.

רפורמת האקדמיזציה: 'הפקיה המשכיל' במכון האג'תהאד
על הכשרת החבר בצוות אג'תהאד לכלול שני מרכיבים: עליו להיות 'פקיה' בדומה

34 על-פי דוח ממר"י באנגלית המצוטט לעיל (6.11.01, 75).

לפקיה האידיאלי מתקופת הזוהר של האסלאם, ועליו להיות 'משכיל' בתחום בו הוא מתכוון לפסוק. הפקֵהא' של העבר, אומר אל־עֵלְוָאנִי, "קיבלו הכשרה בקוראן ובסֵנָה כדי לעשות שימוש באג'תֵהאד לטיפול בבעיותיה הדתיות והיומיומיות של האֵמָה, והבטיחו בעבורה שהשליטים ילכו בדרך הישר באופן שמקביל למוסדות הקונגרס והסנאט של ימינו" (al- 'Alwānī 1991: 136). אולם "בשלב מסוים חדלו חכמי ההלכה למלא תפקיד זה" (שם: 137). כיום, כשבאים להחיות את האג'תֵהאד, "תפקידו המסורתי של הפקיה יוכל להתבצע רק על־ידי מוסדות העוסקים בחינוך, במחקר, במנהל ציבורי, בפיקוח או בייעוץ מוסרי" (שם). אל־עֵלְוָאנִי מאמין, שהחיים בימינו מסובכים מכדי שפקיה אחד יוכל לשלוט בכל הידע הנדרש. לכן "יש להקים ועדות אקדמיות ומכונים רבת־חומיים הכוללים את הפן ה'פקֵה'" (שם). רעיון דומה מופיע אצל חֵלאַק (2001: 124). משיוקמו המכונים הללו שוב לא יהיה האג'תֵהאד תלוי באדם מסוים אלא יהיה קולקטיבי ומוסדי ויתבסס על מגוון של דיסציפלינות ומומחים. המכונים האלה יהיו נפרדים ממועצות הפקה הרשמיות, כגון זו שבראשה עומד אל־עֵלְוָאנִי (al- 'Alwānī 1997: 43). המושג 'אג'תֵהאד קולקטיבי' הוא מושג מפתח בהקשר זה. השיח' אל־קֵרְדָאנִי, לדוגמה, מדבר על הרשת העולמית הרשמית של מועצות הפקה האסלאמי, הכפופות לארגון הוועידה האסלאמית (שאליה משתייכת גם המועצה בצפון אמריקה) דווקא כעל מופת של אג'תֵהאד קולקטיבי.³⁵ את ההבדל בגישות של השניים לתפקיד של מועצות הפקה אפשר להסביר בנטייתו של אל־עֵלְוָאנִי לאקדמיזציה של האג'תֵהאד על רקע המציאות האמריקנית של ריבוי אוניברסיטאות ומכוני מחקר.

בין המומחים שיפעלו במסגרת האקדמיות והמכונים יהיו חכמי דת מכל אסכולות ההלכה לצד 'משכילים' אנשי מדעי החברה, מומחים ללשון ומנהיגים קהילתיים. לדעת אל־עֵלְוָאנִי, מסגרת זו אינה מפחיתה מערך האג'תֵהאד של היחיד, כי אם מעצימה אותו ומעניקה לו כיוון (שם). הקריאה לאג'תֵהאד אקדמי תואמת את השקפתו הכללית של אל־עֵלְוָאנִי בדבר תפקיד האקדמיה ברפורמה של המחשבה האסלאמית:

חשוב להפיץ את התודעה שלפיה קץ המשבר המחשבתי של האֵמָה טמון במגזר הזה [המגזר האקדמי]. זה עניין אשר אין להימלט ממנו אם ברצוננו לנתק את החיבור המוטעה, שנתקבע בעיני רבים, בין מגזר זה במצבו המערבי המסורתי לבין פעולת ההתקדמות, החידוש והתחייה. עלינו להבין, כי המגזר האקדמי זקוק לתיקון ולרפורמה

בכל בחינותיו: מתודולוגיה, סגל הוראה וסטודנטים (אל-עלואני
1991: 86).

בהמשך מסביר אל-עלואני את הצד התאורטי (המתודולוגי) של הרפורמה
באקדמיה:

המוסלמים היו הראשונים לבסס מתודולוגיות, לפתח אותן, ולקבוע שיטות מחקר, מחשבה ואמצעי ידע [מְעַרְפָּה] [...] היו קיימות מתודולוגיות קפדניות להגיע למסקנות נכונות בתחום הידע. [...] אבל עלינו להודות כי דרך המחשבה המתודולוגית, היקף הפיתוח המתודולוגי של המדעים ויצירת מתודולוגיות חדשות בעבור המדעים המתחדשים, עמדו מלכת, ומה שיותר בידנו היה בבחינת שורשים היסטוריים קפואים, שנגזר עליהם שלא להתפשט, בו בזמן שאצל המערביים התפתחו המתודולוגיות והגיעו להישגים נרחבים ומרחיקי לכת. זו הסיבה שבעטיה נפלו מוסדותינו, מכונינו והאוניברסיטאות שלנו תחת שליטת המתודולוגיה המערבית (שם): (87).

לדעת אל-עלואני צריכה השיטה "לאפשר למשכיל המוסלמי לקיים קשר בינו ובין שורשיו שבמורשת, אך במקביל עליה לפתוח לפניו אפשרות להרחבת הדעת, דהיינו להיות מודע לתרבות ולציוויליזציה בת זמננו, כדי שהמשכיל המוסלמי יוכל לנקוט עמדה ביקורתית כלפיהן" (שם: 88). כך יוכל 'הפקיה המשכיל' במכון האג'ת'האד לאסלם את הידע המערבי ולהשתמש בכלים מחשבתיים אסלאמיים לפתרון בעיות בכל תחומי החיים. יש לציין, שמאז הועלה חזון זה על הכתב הספיק אל-עלואני להתחיל לממש אותו בהקמת 'המכללה הגבוהה למדעי האסלאם והחברה' ב-1996.

האיסור הקוראני על הריבית

כדי להדגים כיצד יכול האג'ת'האד לפתור בעיות במציאות המודרנית, כתב אל-עלואני את המאמר "Ijtihad in the Regulation and Correction of Capital Markets" (al-Ālṅwānī 1997) ובו חתן כיצד אפשר לאסור או להתיר פעולות שונות בשוק ההון לאור הפסוק מהקוראן האוסר לקחת ריבית (רבא). בטרם נתעמק בהוכחותיו של אל-עלואני, עלינו לסקור את פסוקי הקוראן העוסקים בריבית ולעייין בספרות מקבילה בת זמננו. לשם כך ניעזר בפירושו של אל-טַבְּרִי לקוראן ובספר הפיקוח הפיננסי בתקופת הנביא והח'ליפים ישרי הדרך מאת המחבר הלובי

אל-בֶּאֱרוֹנִי, המתחקה אחר התפתחות האיסור בימי הנביא האידיאליים. הנושא מופיע לראשונה בסורת אל-רום מתקופת מכה: "וכל אשר נתנו מריבת להרבות הון האנשים לא יירבה לפני אללה ואשר נתנו מצדקה בבקשכם פני אללה הרי אלו הם המכפילים [שכרם]" (קוראן: אל-רום, 39). אל-בֶּאֱרוֹנִי רואה בפסוק זה "הכנה לאיסור הריבית", היות שבפסוק לא נאסרה במפורש לקיחת ריבית, אלא נאסר רק להקדישה לאללה והיא מועמדת כדבר שלילי אל מול נתינת הצדקה, שהיא דבר טוב (אל-בֶּאֱרוֹנִי 1986: 83–85).

בהמשך, בתקופת אל-מדינה, ממשיך הקוראן לגנות את הריבית, לדוגמה: "הוי המאמינים, אל תאכלו את הריבית [במקור: רִבָּא] כפולה ומכופלת..." (קוראן: אַאֵל עֶמְרָאן, 130). בפירושו לפסוק זה, מסביר אל-טַבְּרִי שֶׁרִבָּא היא ריבית על הלואה, או ליתר דיוק, הקנס על איחור בפרעון ההלוואה:

בתקופת הג'אהֶלִיָּה שלהם נהגו כך: אם לאחד מהם היה אצל אדם רכוש [שהלווה לו] עד למועד הפרעון, כאשר היה מגיע מועד הפרעון הוא היה מבקש אותו מבעליו [הלווה], והיה משיב לו זה שאצלו הרכוש: 'אחר לי את חובך ואוסיף לך על הרכוש', והם היו עושים כך. זוהי הריבית כפולה ומכופלת ואללה יתורמם ויתעלה אסר עליהם זאת בתקופת האסלאם שלהם (אל-טַבְּרִי 1988: כרך 3: 90).

האיסור המפורש על הריבית מופיע בסורת אל-בֶּקְרָה: "אשר יאכלו את הריבית לא יקומו אלא כמי שפגע בו השטן בנוגעו בו, מפני שאמרו: ריבית וממכר הם היינו הך, ואללה התיר את הממכר ואסר את הריבית" (קוראן: אל-בֶּקְרָה, 275; אל-בֶּאֱרוֹנִי 1986: 170). אל-בֶּאֱרוֹנִי מביא כמה הגדרות למונח רִבָּא ומתאר מקרים הנכנסים במסגרת הרִבָּא, תוך הרחבת משמעותו של המונח:

אחדות מן ההגדרות לרִבָּא: יתרה אשר איננה תמורה לממכר, כל פעולות הממכר והמסחר האסורות, התוספת על קרן ללא הסכם ממכר הדדי, יתרה כספית ללא תועלת בעת החלפת כסף בכסף, יתרת העובר את מועד הפרעון [כמתואר אצל אל-טַבְּרִי] [...] תשואה של הכסף לפי המובן העכשווי, שיטת רווח הנובעת מן הכסף עצמו, אשר מונעת ממנו להיות מוקדש למטרה לשמה נוצר [מסחר והשקעה בייצור] ועוד (אל-בֶּאֱרוֹנִי 1986, 166–167).

איסור ריבית לפי האג'תהאד של אל-עלואני

אל-עלואני מתייחס לאיסור רבא מעבר למובנו המצומצם והוא כולל במונח כל עושה או רווח לא כשר. הוא אומר שעל האדם לעבוד בשביל הכסף, והוא מתנגד עקרונית לטענה שהכסף יכול 'לעבוד' בשביל האדם (al- 'Alwānī 1997: 54). לדבריו, מטרת האדם בחייו היא בנייה יצרנית של הציוויליזציה (עמראן), והכנסה מריבית פוגמת בכך. אל-עלואני מבקש ליצור כלים לכלכלה אסלאמית, אשר תפעל מתוך טוהר מידות לשם מטרת פרודוקטיביות, מתוך אמונה משותפת באללה, בניגוד למערכת כלכלית אכזרית שבה הכל מתחרים בכל ללא הגבלה. הוא מסתייג מתאוריות הכלכלה החילונית, מביע התנגדות הן לשיטה המרקסיסטית והן לשיטה הקפיטליסטית הניאורקלאסית וקורא להימנע מ'תקליד' של המערב. עיקר התקפתו ממוקדת בכלכלן הקפיטליסט מילטון פרידמן ובתאורטיקנים שעליהם הוא מתבסס. הוא יוצא נגד ההנחה כי הבחירות שבוחרים בני-האדם הן 'אדישות' מבחינה אידיאולוגית וכי הן נעשות על-פי 'עקומת התמורה' בין הביקוש להיצע. הוא תוקף את רעיון 'היד הנעלמה', שממנו יוצא כי האל אינו מתערב בכלכלה ומושך את ידו ממנה (שם: 55–57, 64–65).³⁶

המשימה העומדת לפני הפוסק בכלכלה האסלאמית היא להחליט איזו פעולה פיננסית תיחשב לרבא ותהיה אסורה ואיזו תהיה מותרת. מתן מענה למקרים הספציפיים הוא קשה, שכן בדרך כלל מדובר במוסדות גדולים ובעסקאות מורכבות, שלעיתים קרובות מעורבים בהן גורמים מחוץ לדאר אל-אסלאם (שם: 56).³⁷ אל-עלואני מביע את דעתו ביחס לאחדים מענפי שוק ההון, למשל, איגרות-חוב, מניות ואופציות לרכישת מניות. לימוד הנושא נעשה תוך עריכת אג'תהאד לפי שיטתו והוא משלב ידע פיננסי מעמיק עם הסקת מסקנות במישרין מן הקוראן, במקרה זה מן הפסוק האוסר ריבית בסורת אל-בקררה. כך, לדוגמה, הוא מביע את העדפתו לשוק המניות על פני שוק איגרות-החוב ברמזו לאותו פסוק מסורת אל-בקררה:

כלכלנים חילונים סבורים, שהימנעות מריבית עלולה להרוס את המשק. אך הקוראן מציב את עצמו מול האיום הזה באמרו, שאף כי השטן מאיים להמיט עוני על המוסלמי כאשר הוא נמנע מריבית, מובטחת לו בו בזמן ברכת אללה. הבטחתו של אללה התאמתה באופן אמפירי בעובדה הפשוטה, שההשקעה במניות [של חברות העוסקות

36 על אבות הכלכלה המודרנית אשר טבעו מונחים אלו ראו יניב 1982: יחידה 1: 9, יחידה 4: 9.

37 יש להעיר כי השימוש במונח במקום זה הוא דרמטי – לא ברור אם מדובר בחברות הנמצאות פיסית מחוץ לארצות האסלאם, או לחברות שאינן מנוהלות לפי השריעה, בכל מקום שהוא.

בייצור] מניבה תשואה נאה בהרבה מן ההשקעה באיגרות־חוב [שבהן הרווח בא מריבית]. לדוגמה, על־פי נתוני חברת Ibboston Associates דולר אחד אשר הושקע באיגרות־חוב בשנת 1926 שווה היום [1997] 33.37 דולר, ואילו דולר אחד שהושקע בבורסה של ניו־יורק היה שווה היום 1370.95 (שם: 54).

בפסקה זו עורך אל־עֶלְנָאני 'קיאס' לשם אגְ'תֶהָאד. הוא מוצא אנלוגיה בין שוק המניות לבין ה"ממכר" ובין שוק איגרות־החוב לבין ה"ריבית" – בדיוק כמו הפְּקָהֶאא' בימי השיא של ההלכה האסלאמית. בדומה לכך מגנה אל־עֶלְנָאני את מדינות הנפט, על שמתוך 'תקליד' של המערב בחרו לשמור את חסכוניות העולם הערבי בצורת איגרות־חוב ובכך שחקו את ערך נכסי הערבים. אגב, יועץ ההשקעות האמריקני פיטר לינץ (Lynch) מאשש את נתוניו של אל־עֶלְנָאני ביחס לעדיפות שוק המניות על פני שוק האג"ח בטווח הארוך (Lynch 1994: 53), אך מפרט כי בעת בניית תיק השקעות לעתים עדיפה ההשקעה במניות ולעתים ההשקעה באג"ח (שם: 49–56). לא כל מסחר במניות מותר לפי אל־עֶלְנָאני. אל למוסלמי לסחור במניות של חברות שמטרת קיומן מנוגדת לאסלאם, כגון מבשלות שיכר או בתי קזינו (al-1997: 59). גם בתחומים מותרים קיימת בעיה אם משקיעים בחברות מונופוליסטיות אשר מפקיעות מחירים, כדוגמת חברות מוצרי הדגנים Kelloggs ו־Post, אשר בשנות התשעים כפתה עליהן ממשלת ארצות־הברית להוריד את מחירי מוצריהן (שם: 66, הע' 16). בעייתיות קיימת גם בהשקעה בחברות אשר מוכרות מוצרים מיושנים למדינות מתפתחות, בחברות המזהמות את הסביבה או בחברות המתקיימות מניצול משאב שייגמר יום אחד (שם: 58).

אל־עֶלְנָאני שואף להקמתו של שוק הון אסלאמי פרודוקטיבי, נקי ונטול ספקולציות. אמנם הוא מעריך את מנגנוני האכיפה של רשויות ההון בארצות־הברית, אך הוא מדגיש כי לצעדים החילוניים מטרת משלהם והם לא באו להפוך את השוק לצודק מבחינה אסלאמית. אל־עֶלְנָאני אינו נרתע מלהתמודד עם הקושי של מנהלי השקעות מוסלמים להפריד בין החלטות הנוגעות לתיקים שהם מנהלים לבין החלטות הנוגעות לתיקי ההשקעות האישיים שלהם; הוא אוסר עיסוק במניות של חיפושי נפט ותכסיסי הרצת מניות ודורש מדיניות של גילוי נאות. הוא אינו מתיר סחר באופציות עד שיושלם לימוד הנושא, ותוהו "האם ניתן לתת למשקיע זכות לסחור במניות לפני מועד מסוים כאשר שוויין מוסכם מראש, בתמורה לתשלום קבוע בלתי ניתן להחזרה?" (שם: 58–59).

חדשנות מול הסתמכות על הקיים

מהדרכים שבהן מיישם אל-ע'ל'אני את האג'ת'האד אפשר ללמוד עד כמה הוא מעורה בחברה האמריקנית ועד כמה הוא משתדל שפסיקותיו תהיינה רלוונטיות לחיים בה. אל-ע'ל'אני יכול לזקוף לזכותו חידושים הלכתיים ופתרונות מקוריים שאליהם הגיע במהלך ניסיונותיו להתמודד עם אתגרי המערב כחכם דת מוסלמי. התייחסות לתפקיד שממלא האג'ת'האד במדינה שלא השריעה שולטת בה, אפשר למצוא בדבריו של הפרשן המוסלמי ההודי מחב אל-דין אל-ח'טיב, בפסקה העוסקת בקיום הז'קאת:

[על האדם ברכושן] העודף לקיים קודם כל את הז'קאת שבה הוא מחויב לפי השריעה, ישירות [לנזקקים] לפי האג'ת'האד שלו, אם לא מסר אותה לממשלה אסלאמית הפועלת לפי שלטון השריעה (אל-ח'טיב 1968: 75).³⁸

מובאה זו מתארת את מצבו של אל-ע'ל'אני, אשר מחזיק בעמדה זהה בעניין הצדקה.³⁹ מצד אחד המציאות היא, שהשווקים בארצות-הברית אינם אסלאמיים. מצד שני אל-ע'ל'אני מאמין, שההלכה המוסלמית נוגעת לכל תחומי החיים וחלה על המוסלמי בכל מקום. לכן הוא בוחר באג'ת'האד, המאפשר למוסלמי האמריקני להשקיע בבורסה אבל תוך הגבלת אפיקי ההשקעה.

הבסיס הרעיוני הדתי שממנו יוצא אל-ע'ל'אני הוא אותו בסיס שעליו מסתמכים התאורטיקנים של מרכזי האסלאם בדברם על האג'ת'האד של הח'ליפים ישרי הדרך. אל-ע'ל'אני ומחב אל-דין אל-ח'טיב מאמינים שניהם, שבאותה תקופת ראשית זוהרת של האסלאם הלכו הח'ליפים ישרי הדרך בדרך האג'ת'האד. אולם כל אחד מהם לומד מאמונה משותפת זו דבר אחר, איש איש לפי המציאות שבה הוא חי. הוא הדין בתפישת הדת של אל-ע'ל'אני ושל אל-ק'ר'ד'אוי – שניהם מאמינים שהיא מקיפה את כל תחומי החיים, אך כל אחד מהם עוסק בעניינים הקרובים ללבו. כך גם בעניין עריכת אג'ת'האד בנושא הריבית. פסיקה על-פי אג'ת'האד לאיסור ריבית התקבלה לפני שנים באל-אז'הר ואיננה בגדר חידוש של אל-ע'ל'אני. באחת מתשובותיו מתייחס אל-ק'ר'ד'אוי לסוגיית האג'ת'האד הקולקטיבי בנושא הריבית. הוא רואה כאג'ת'האד קולקטיבי את הישיבה שנערכה ב-1965 באקדמיה למחקרים אסלאמיים באל-אז'הר, אשר בה קיבלו נציגים משלושים וחמש מדינות החלטה כי ריבית

38 גם אל-ח'טיב חי תחת משטר לא מוסלמי, בהודו. עם זאת יש לציין, כי המשטרים במדינות מוסלמיות הנשלטות שלא לפי השריעה אינם לגיטימיים בעיני הסל'פה.

39 www.asharqalawsat.com (21.7.02), וראו במבוא.

הבנקים היא בגדר רבא אסורה.⁴⁰ אפשר לומר, אם כן, כי חידושו של אל-עלואני נוגעים אך ורק לפרטים ספציפיים המיוחדים לשוק ההון בארצות-הברית.

סיכום

האג'תהאד הוא נושא עקרוני שמצוי בלב משנתו של אל-עלואני. תפישת האג'תהאד שלו מהווה בסיס לשיטת לימוד, שבאמצעותה הוא מסיק מסקנות מתוך הקוראן והחדית' בנושאים הנוגעים למציאות המודרנית. הבנה של שיטת הלימוד הזאת היא מפתח להבנת מאמריו בפרקי ההלכה וההגות השונים.

אל-עלואני מגבש את שיטתו ללימוד דרך האג'תהאד בשלושה מהלכים לוגיים:

1. פנייה לימי העבר המפוארים, שבהם הותר לעשות שימוש ב'מאמץ מחשבתי' (אג'תהאד) כדי לפסוק במקרים חדשים על בסיס היקש ישיר מן הקוראן או מן החדית'. בכך מתכוון אל-עלואני להראות, ששיטתו אינה אלא ניסיון לשחזר את תקופת הזוהר של האסלאם.

2. על המוסלמי בעולם המודרני להתמודד עם בעיות בתחומים כמו מדע וכלכלה, אשר פתרוןן מחייב ידע ובקיאות שמקורם מחוץ לאסלאם. אל-עלואני מציע שיטה להבנת אותו ידע מודרני באמצעות כלים אסלאמיים ('אסלום הידע').

3. אל-עלואני מציע מסגרות ליישום האג'תהאד בימינו ומדגים כיצד אפשר לפסוק מתוך הפסוק הקוראני האוסר ריבית בכל אותם מקרים חדשים העומדים לפני הפוסק, ובהם לדוגמה שאלת איגרות-החוב. באמצעות האג'תהאד 'מאסלם' אפוא אל-עלואני את הידע הזר, ומסוגל להוציא פסק הלכה אסלאמי בנושא חילוני.

ניתן לסכם אפוא כי טאהא ג'אבר אל-עלואני הוא פוסק הלכה מן הזרם האורתודוכסי המרכזי באסלאם של ימינו. בקריאתו לאג'תהאד הוא מסתייג מגישות מודרניסטיות ומפשרות הלכתיות. מן הבחינה הרעיונית תפישתו את מקורות האסלאם תואמת את תפישת אל-אזהר ואת גישת השיח' אליקרדאוי. מן הבחינה הארגונית עומד אל-עלואני בראש מועצת הפקה של צפון אמריקה, אשר כפיפותה למועצת הפקה הבינלאומית של הוועידה האסלאמית קושרת אותה למסגרת עולם ההלכה הכלל-אסלאמי. בראיון עמו, שהתקיים ביוני 2003, הסביר אל-עלואני מדוע הוא מתנה את פעילותה של 'מועצה עליונה לאיחוד פסקי ההלכה בעולם האסלאמי' בהתחשבות בכך שפסקי ההלכה צריכים להשתנות לפי הזמן והמקום:

40. www.qaradawi.net, קאאל ענ בעד אל-אג'תהאדא, ספר בנושא איסור ריבית הבנקים, שבו הוא עורך היקשים דומים מאותם פסוקים, כגון הפסוק בסורת אל-בקרָה, 275.

ישנו תחום המכונה 'פסיקת הלכה למיעוטים מוסלמים' (פקה אל-אקלאית אל-מסלמה), אשר חיים במציאות השונה מן המציאות שבה חיים המוסלמים האחרים במדינות האסלאם. בתחום זה, אנו כקהילת מיעוט מוסלמי, קיבלנו הכרעה לקחת מן המציאות של קהילות אלו ולהוציא פסקי הלכה בעבורם, היות שהבעיות שאנו עומדים לפנין כמיעוטים שונות לחלוטין מן הבעיות של המוסלמי החי בארץ אסלאמית.⁴¹

האופן שבו ניתנה הפתוא בדבר לחימת חיילים מוסלמים באפגניסטאן מהווה דוגמה טובה ליישום המודל שמציג אל-עלאני – פסיקה מקומית בהכוונה כלל-אסלאמית. ראשית: באותה סוגיה התייעץ אל-עלאני עם אל-קרדאני כגורם בר-סמך, ולאחר שקיבל ממנו פתוא ערך אותה כדי שתתאים ל'שכל המערבי'. יצוין, כי השיח' אל-קרדאני עצמו תומך בעקרון השתנות ההלכה לפי הזמן והמקום:

בדיני החוק (אל-שרע) [...] ישנם עניינים שהמחוקק כתבם וישנם עניינים שלא כתבם. רבים מן העניינים בהם אין אסמכתה כתובה הם עניינים המשתנים לפי שינוי הזמן והמקום.⁴²

מאפיין נוסף של שיטת הפסיקה של אל-עלאני אשר יושם באותה פתוא הוא האמונה שכל תחומי הידע בעולם כפופים להלכה המוסלמית. לאור זאת, מובן מדוע זקוקה שאלת הציות של חייל מוסלמי בצבא ארצות-הברית לפקודות לאישור בפתוא. הנושא שבו עסקה הפתוא מעלה את סוגיית הקשר בין שיטת פסיקת ההלכה ובין המחשבה הפוליטית האסלאמית, המהווה פן תאורטי חשוב של 'פקה אל-אקלאית'. רעיונות מתחום המחשבה ההיסטורית והפוליטית שזורים בגוף שיטתו ההלכתית של אל-עלאני. על-פי תפישתו הדגם ההיסטורי של תולדות האסלאם הוא תקופת זוהר, שקיעה ותחייה עתידית, שכן לאמת המוסלמים תפקיד לשמש מופת לבני-האדם. אל-עלאני עושה שימוש גם במונח הרבי-משמעי דאר אל-אסלאם. לעתים נקשר המושג הזה לשאלות היפותטיות, כגון מה היה קורה אילו מגלי אמריקה היו מוסלמים, ולעתים הוא עוסק במשמעותו הרחבה ורואה כל מקום

41 www.asharqalawsat.com (5.6.03).

42 www.qaradawi.net, "באח'תלאף אל-זמאן ואל-מכאן", ראיון מ-19.01.03. מדברי אל-קרדאני עולה, כי המקור לרעיון זה הוא בכותרת של פרק מן הספר אַעלאם אל-מוקעין מאת אבן אל-ק'ים, תלמידו של אבן תימיה: "ג'וב תר'ך אל-פתאוא בתר'ך אל-זמאן ואל-מכאן ואל-ערף ואל-חאל ואל-ניאת".

שמוסלמים חיים בו כדאר אל-אסלאם.

תפישה זו היא המפתח להערכת התבטאויות ציבוריות שלו כמו: "האינטגרציה היא בראש מעיינינו", "אנו קוראים למוסלמים לקחת את הטוב שבחברה האמריקנית" או "האסלאם קורא לשאוף לחלופה למאבק ולמלחמה ההדדית".⁴³ רק באמצעות הבנה מעמיקה של תפישתו יהיה אפשר לדעת האם אל-עלואני מייצג זרם מתון וליברלי, הרואה בעין יפה שיתוף פעולה ואינטגרציה של האסלאם עם המערב (כפי שהציג אותו החוזר של מחלקת המדינה משנת 1999), או שמא הוא מייצג דווקא תפישה רדיקלית, המסתתרת תחת מסווה של רטוריקה 'רכה' (כפי שעולה מחשדות הבולשת הפדרלית).

לפי שעה ממשיכים ד"ר שיח' טאהא ג'אבר אל-עלואני ומוסדותיו בהוצאת פרסומים, ובעריכת כינוסים וסימפוזיונים להפצת רעיונותיהם האסלאמיים המתאמים לקהל אמריקני. אל-עלואני נאמן למשימתו הרגישה כמפתי של אמריקה, תוך הליכה בין הטיפות, ומתוך תחושת שליחות להשיב את המוסלמים למעמדם הראוי כמנהיגי העולם.

ביבליוגרפיה

עיתונים וכתביעת שהוזכרו במאמר

אסלאמית אל-מערפה, וירג'יניה.

אל-יטן, ריאד.

אל-שרק אל-אוסט, לונדון.

The American Journal of Islamic Social Sciences, Virginia.

מקורות

(באיתור המקורות הערביים נעשה שימוש במאגר הממוחשב 'מכתבת אל-אלפיה', גרסה 1.5).

אבו דאוד אל-סיג'סתאני אל אודי, סלימאן בן אל-אשעת', 1950. סן אבי דאוד (המהדיר: מחמד מחיי אל-דין עבד אל-חמיד), קאהיר: מטבעת אל-יסעאדה.

אבן חזם אל-אנדלסי אבו מחמד, עלי בן אחמד, 1928. אל-אחכאם פי אול אל-אחכאם (המהדיר: אחמד מחמד שאכר), קאהיר: מטבעת אל-יסעאדה.

⁴³ http://usembassy-australia.state.gov/hyper/wf990903/epf508.htm , (3.9.99),

www.asharqalawsat.com (21.7.02, 5.6.03).

אל-בארונני, עיסא איוב, 1986. אל-רקאבה אל-מאליה פי עהד אל-רסול ואל-ח'לפא' אל-נאשדין, טריפול-לוב: ג'מעית אל-דעונה אל-אסלאמיה אל-עאלמיה.

גולדציהר, יצחק יהודה, תשל"ח. הרצאות על האסלאם, ירושלים: מוסד ביאליק. ויסברוד, אמיר, 1999. תראבי דובר האסלאם הקנאי, תל אביב: מרכז משה דיין. אל-זמח'שרי אל-ח'וארזמי אבו אל-קאסם ג'אראללה, מחמד בן עמר, 1995. אל-כשאף פי חקאאק אל-תנזיל, ביירות: דאר אל-פכר.

אל-ח'טיב, מחב אל-דין, 1968 (1371). [פירוש על: אל-קאדי אבו בכר אל-ערבי] אל-עואסם פי אל-קואסם פי תחקיק מואקף אל-סחאבה בעד ופאת אל-נבי, ג'דה: אל-דאר אל-סעודיה לאל-נשר.

חלאק, נאאל ב., 2001 [1984]. "האם נסגרו שערי האג'תהאד?", ג'מעה ח': 168-118.

אל-טברי, מחמד בן ג'ריר, 1988. ג'אמע אל-ב'יאן ען תאוויל אי אל-קראן, ביירות: דאר אל-פכר.

יניב, גדעון, 1982. מבוא לכלכלה מיקרו, תל-אביב: האוניברסיטה הפתוחה. לצרוסי-פה, חוה, 1967. "התפתחות התורה שבעל פה וההלכה", בתוך: חוה לצרוס-יפה (עורכת), פרקים בתולדות הערבים והאסלאם, תל-אביב: רשפים, 276-256.

אל-ניסאבורי, מסלם בן אל-ח'ג'אג', 1955. אל-ג'אמע אל-ס'ח'יח (ס'ח'יח מסלם) (המהדיר: מחמד פואד עבד אל-באקי), קאהיר: דאר אח'יאא' אל-כתב אל-ערביה.

אל-ע'לאני, טאהא ג'אבר, 1991. אסלאח אל-פכר אל-אסלאמי ב'ין אל-ק'ראת ואל-ע'קבאט: ורקת עמל, הירנדן, וירג'יניה: אל-מע'הד אל-ע'לאמי לאל-פכר אל-אסלאמי.

אל-עסקלאני, אבן ח'ג'ר, 1995. אל-אס'אבה פי תמ'יז אל-ס'חאבה, ביירות: דאר אל-כתב אל-ע'לאמיה.

פולקה, שגיא, 2000. בין ליברליזם לפונדמנטליזם: הגות פוליטית של נציגי הזרם המרכזי (ו'ס'טיה) במצרים בימינו (עבודה לשם קבלת תואר דוקטור), רמת גן: אוניברסיטת בר אילן.

קולברג, איתן, תשנ"ח. "מות קדושים והקרבה באסלאם הקלסי", פעמים 75: 26-5.

קוראן, 1948 (תרגום: יוסף יואל ריבלין), תל-אביב: דביר.

אל־שאפעי, מחמד בן אדרים אבו עבדאללה, 1940. אֶל־רִסְאָלָה (המהדיר: אחמד מחמד שאכר), קאהיר: מִסְטַפָּא אֶל־בָּאבִי אֶל־חֻלְבִי.

Abel, A., 1965. "Dar al-Islām", *Encyclopaedia of Islam*, 2nd ed., Leiden: Brill, Vol. 2: 127–128.

al-ʿĀlwānī, Taha J., 1990. *Ūsul al-Fiqh al-Islāmī: Source Methodology in Islamic Jurisprudence*, Herndon Virginia; IIIT (www.usc.edu/dept/msa/alalwani_usulalfiqh).

al-ʿĀlwānī, Taha J., 1991. "Taqlīd and Ijtihād", *AJISS* 20, 1: 129–142.

al-ʿĀlwānī, Taha J., 1992. "Taqlīd and Ijtihād", *AJISS* 9, 2: 233–242.

al-ʿĀlwānī, Taha J., 1997. "Ijtihād in the Regulation and Correction of Capital Markets", *AJISS* 14, 3: 39–66.

Denny, F. M., 2000. "Umma", *Encyclopaedia of Islam*, 2nd ed., Leiden: Brill, vol. 10: 859–863.

Hasan, Asma Gull, 2000. *American Muslims – The New Generation*, New York: Continuum.

Idleman-Smith, Jane, 1999. *Islam in America*, New York: Columbia University Press.

Lynch, Peter, 1994. *Beating the Street*, New York: Simon & Schuster.

Merad, A., 1978. "Islāh", *Encyclopaedia of Islam*, 2nd ed., Leiden: Brill, vol. 4: 141–171.

Schacht, Joseph, 1964. *An Introduction to Islamic Law*, Oxford: Clarendon Press.

Schacht, Joseph, 1965. "Fiqh", *Encyclopaedia of Islam*, 2nd ed., Leiden: Brill, vol. 2: 886–891.

Schacht, Joseph, 1971. "Idjtihād", *Encyclopaedia of Islam*, 2nd ed., Leiden: Brill, vol. 3: 1026–1027.

Shinar, P., 1995. "Salafiyya", *Encyclopaedia of Islam*, 2nd ed., Leiden: Brill, vol. 8: 900–909.

- Wensinck, A. J., 1960. "al-‘Ashara al-Mubāshsharah", *Encyclopaedia of Islam*, 2nd ed., Leiden: Brill, vol. 1: 693.
- Yazbeck Haddad, Yvonne and Idleman Smith, Jane, 1994. *Muslim Communities in North America*, New York: State University of New York Press.
- Zysow, A., 2002. "Zakāt", *Encyclopaedia of Islam*, 2nd ed., Leiden: Brill, vol. 11: 406–422.

רשת האינטרנט

www.al-islam.org/al-serat/concept-ezzati.htm
www.asharqalawsat.com
www.fiqhcouncil.org/aboutus.asp
www.iiit.org/ar/imarifah
www.memri.de/uersetzen_analysen/themen/usa_und_der_nahe_osten/us_american_muslim_06_11_01.html
www.qaradawi.net
www.siss.edu/faculty/frameset_faculty.htm
www.usc.edu/dept/MSA/alalwani_usulalfiqh
www.usforacle.com/vnews/display.v/ART/2003/03/28/3e844cbce0613
usinfo.state.gov/topical/pol/terror/01201611/htm
www.usc.edu/dept/MSA/law/alawani_usulalfiqh/taha.html
www.usembassy-australia.state.gov/hyper/wf990903/epf508.htm
www.usembassy-dhaka.org/statePD/pr/PRESEP6.htm
www.weforum.org/site/knowledgenavigator.nsf/Content/Alalwani%20Taha%20Jabir